

УДК 908 (477.73)

Господаренко О.В.

Господарська діяльність Миколаївської міської думи в період австро-німецької окупації 1918-1919 рр.

Розбудова незалежної української держави на сучасному етапі ставить завдання широкого розвитку місцевого самоврядування, пошуку нових форм і методів ведення міського господарства, а це вимагає вивчення досвіду діяльності таких органів у попередні періоди нашої історії, зокрема в час української революції 1917-1920-х рр.

Слід зазначити, що процес формування та функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування знайшов своє відображення в історіографії. Радянські дослідники зверталися в основному до історії створення та діяльності Рад робітничих, солдатських та селянських депутатів, як найбільш дійових, з їх точки зору, органів революційної влади трудящих мас. Аналогічні висновки робились також істориками української діаспори. В останні роки значно посилюється інтерес до міських дум, управ і земств, про що свідчить поява численних публікацій, проведення конференцій, захист дисертацій [1]. Однак чимало аспектів діяльності органів місцевого самоврядування ще й досі залишаються недостатньо вивченими. У зв'язку з цим автор ставить за мету показати господарську діяльність Миколаївської міської думи та управи в період австро-німецької окупації 1918-1919 рр.

Австро-німецькі війська почали наступ на Україну у лютому 1918 р. згідно з угодою з Центральною Радою, яка нездатна була протистояти більшовицьким військам під час її війни з Радянською Росією. Протягом лютого–березня німецькі війська разом із загонами УНР зайняли майже всю територію України. 16 березня вони вступили до Миколаєва, долаючи опір невеликих більшовицьких частин. Радянські війська під командуванням Муравйова відступили, прихопивши із собою третину грошового запасу міського відділення Державного банку.

Думська делегація зустрічала німців ще до вступу їх у Миколаїв, інформуючи інтервентів про ситуацію в місті, а о 4-й дня у приміщенні Лондонського готелю відбулось засідання міської думи разом з німецьким командуванням, на якому

обговорювались питання взаємовідносин, зокрема в галузі господарської діяльності.

Представники думи зажадали від окупаційних властей визнання повної незалежності міського самоврядування, збереження громадських та класових організацій, в тому числі Ради робітничих депутатів, доручення охорони міста управі, недопущення репресій за політичними мотивами, повної свободи вираження політичних думок у друкованих органах та на зборах. Обшуки, арешти та реквізиції могли бути проведені виключно місцевим самоврядуванням [2].

Німецьку комендатуру, головним чином, цікавило питання про продовольство. Вона поставила вимогу перед управою, щоб війська гарнізону одержували продукти харчування так само, як і всі жителі міста. Окупанти заявили про свій намір встановити контроль за суднами та поїздами, що прибували у Миколаїв, з метою не допустити постачання радянських військ. Пасажирський рух був зупинений. Німці також підтвердили, що до встановлення зв'язку з Центральною Радою вони вважають міську думу та управу єдиними представниками місцевої влади, які брали на себе відповідальність за порядок у місті.

Незважаючи на попередню домовленість, німецьке командування почало активно втручатися у справи міського самоврядування. Після придушення повстання миколаївських робітників, 26 березня 1918 р. окупанти заарештували міського голову В.П.Костенка, звинувачуючи думу і управу в тому, що вони не попередили німецький штаб про настрої серед населення з приводу приходу австро-німецьких військ [3].

Тепер кожне засідання думи відбувалось тільки з дозволу окупаційних властей у присутності представника німецького командування. На початку квітня 1918 р. вона розглядала питання про направлення делегації до Центральної Ради для з'ясування загального становища міського самоуправління; про надання допомоги потерпілим від повстання, про вибори комітету по охороні міста, комісії по розквартируванню військ, з'ясувала розміри пошкоджень та збитків, понесених під час повстання 22-25 березня 1918 р.

1 квітня 1918 р. з Києва від Центральної Ради прибула анкетно-слідча комісія для з'ясування настроїв населення на місцях, характеру взаємовідносин між німецькими військами та міським самоврядуванням. Результати роботи комісії мала представити на розгляд Центральній Раді [4].

9 квітня про результати поїздки в Київ до Центральної Ради на засіданні думи доповідали члени делегації Терентьев та Ісаєв. Вони повідомили про зустріч з міністрами Ткаченком та Голубовичем, які запевнили миколаївських представників у тому, що німецькі війська були запрошені спеціально для звільнення України від більшовиків та встановлення спокою і порядку, і ні в які внутрішні справи не мають права втручатись.

Військова влада в місті мусить знаходитись в руках українського командира, а цивільна – міської думи та управи. Взаємовідносини між міським самоуправлінням і німецькими військами мають бути встановлені виключно через представників української влади. Міністри наголосили про необхідність посилення ролі місцевого самоврядування, однак міліція повинна перейти у підпорядкування Міністерства внутрішніх справ. Це вже було зроблено в Києві та передбачалось здійснити в Одесі [5].

29 квітня 1918 р. в Києві відбувся державний переворот. Центральну Раду було розігнано, гетьманом України проголошений генерал П.Скоропадський. Нове керівництво України фактично опинилось у залежності від окупаційних властей. Погіршилися відносини між німецькою комендатурою та місцевим самоврядуванням у Миколаєві. 8 травня об 11-й ранку на засідання міської думи прибув німецький комендант міста генерал-майор фон Гільгаузен і заявив про звільнення з посад керівників міської думи та управи. Відновлювалась цензова дума 1916 р. [6].

Економічне становище у Миколаєві залишалось дуже складним. Міський бюджет мав дефіцит у сумі більш ніж 1 млн. 300 тис. крб. Щомісячні витрати на 200 тис. перевищували грошові надходження до міської каси. Управі доводилось звертатись за короткостроковими позиками до місцевих банків та багатих громадян міста, у яких було взято під векселі 664 тис. крб. строком на 1 міс. [7].

Найважливішим питанням залишалось продовольче. З 11 квітня 1918 р. всі справи з постачання населення продуктами харчування вирішувались виключно відповідним відділом міської управи. 20 травня з ініціативи німецького командування відбулась нарада з питання забезпечення Миколаєва зерном та іншими продовольчими товарами. Було зазначено, що хліба в місті залишилось усього на два тижні. Представник Державного хлібного бюро Соминський вніс конкретну пропозицію: звернутися до Таврійського земства з проханням посприяти в одержанні

необхідної кількості зерна. Гласний Терещенко зауважив, що до лютого 1918 р. земство відпускало на потреби Миколаєва 150 тис. пудів зерна, а з лютого – 120 тис. пудів. При населенні у 140 тис. чоловік необхідно мати не менше 90 тис. пудів – з розрахунку 1,5 фунти на людину, яка займається фізичною працею, і 1 фунт для всіх інших. Терещенко запропонував ввести карткову систему [8].

Продовольчий відділ управи поставив під свій контроль роботу пекарень, з метою зменшення черг було обмежено продаж хліба чотирма фунтами в день в одні руки. У вересні ціни на печений хліб підвищились до 48 коп. за фунт [9].

У місті виникли перебої з м'ясом внаслідок неорганізованості закупівлі худоби. Для подолання цієї кризи утворене спеціальне бюро для постачання м'ясом населення і австро-німецьких військ. До 25 травня ціни на нього були встановлені в розмірі 1 крб. 25 коп. за фунт. Представники австрійського

Таблиця 1. Земельні площі та валовий збір зерна у Первомайській

Роки	1921	1922	1923	1924
Площі, тис. десятин	423	434	550	561
Валовий збір зерна, тис.	10568	21716	30163	17350

Кількість робочої худоби					
Роки	Коні	Воли	ВРХ	Кози та	Свині
1921	114078	1414	1153376	96170	70962
1922	110040	5750	122260	118140	23980
1923	113514	4160	123576	189403	72590
1924	133635	немає відомосте	155284	232058	59433

командування пропонували порушити клопотання перед урядом про виділення Миколаєву так званого "захищеного району", тобто виключного права закупівлі худоби для потреб міста на певній території [10]. Представники окупаційної влади також дали згоду на прохання міської думи не дозволяти будь-кому здійснювати заготівлю м'ясопродуктів, а користуватися для цього виключно послугами заготівельників продовольчого відділу міської управи [11]. Виникали також проблеми з постачанням населенню солі, круп, цукру, гасу, палива.

У важких умовах 1918-1919 рр. Миколаївська міська управа звичайно не могла вирішувати всі питання без взаємодії з органами місцевого самоврядування інших міст. У січні 1919 р. до неї звернулася за допомогою Одеська управа, запропонувавши обміняти 5 тис. пудів цукру, декілька тис. пудів олії та гасу на певну кількість пшениці та ячменю. Миколаївці погодились

виділити понад 20 тис. пудів ячменю та пшениці для обміну, одночасно пропонуючи збільшити кількість цукру до 10 тис. пудів [12].

Продовольча криза в місті поглиблювалась фінансовою. Гостро відчувалась нестача грошей. На 1 лютого 1918 р. міський банк мав лише 2 млн. 700 тис. крб. готівки, а потреба в ній становила 5 млн. [13]. У травні міська каса заборгувала різним установам і особам 3627800 крб. Управі потрібно було відшукати 17277800 крб. на громадські роботи, безкоштовні їдальні, продовольство і заготівлю палива для населення, для утримування і розквартирування австро-німецьких військ, на збалансування міського кошторису та інші потреби. Вона порушила клопотання про надання українським урядом авансу в сумі хоча б 4 млн. крб. При цьому управа зазначила, що вона може частину витрат покрити, коли з'являться сприятливі умови грошового ринку шляхом випуску міського облігаційного займу на 5 млн. [14]. Уряд знайшов можливість призначити позичку в 3 млн. [15], але реальних грошей у нього бракувало. Міське самоуправління було змушене звернутися до засновницько-позичкового комітету Миколаївського Державного банку за короткостроковим кредитом у розмірі 500 тис. на 3 міс. Комітет погодився виплатити лише 300 тис. крб. [16].

Звичайно, позика у такому малому розмірі не допомогла вийти з фінансової кризи, бо витрат у міської управи було багато. До 1 січня 1919 р. лише на ремонт і обладнання зайнятих німецьким командуванням приватновласницьких споруд вона асигнувала 41605 крб. 05 коп., за проживання німецьких військ власникам місцевих готелів заплатила 43128 крб., на відшкодування збитків, нанесених під час подій 22-25 березня 1918 р. виділила 11250 крб. [17], на будову воріт німецького цвинтаря – 2719 крб. 50 коп., заготувала для його благоустрою посадочний матеріал для живої огорожі та саджанці дерев, необхідну кількість піску з місцевих кар'єрів [18].

Всього у 1918 р. витрати становили 9100 тис. крб., а прибутки – всього 5500 тис. при загальному дефіциті в 3600 тис. крб. Перспективи на 1919 р. видавались ще гіршими. Міські витрати, за всіма даними, мали досягти 15 млн. крб., а прибутки, навіть при крайньому напруженні платіжної спроможності населення, ледве перебільшать 9 млн. крб. На значне підвищення дефіциту в 1919 р. впливало зростання витрат на боротьбу з тифом та утримання безкоштовних їдалень [19]. Витрати міського бюджету лягали на плечі заможних

громадян, майновий стан яких було оцінено у 100 тис. крб. і більше.

Однією із спроб вивести Миколаїв з фінансової кризи без допомоги уряду було утворення на початку 1919 р. комісії для пошуку коштів на покриття надзвичайних витрат з метою боротьби з безробіттям, епідеміями і народними злигоднями. Вона визнала той факт, що на допомогу уряду сподіватись не треба, а необхідні для існування міста кошти треба знаходити на місцях. Комісія вважала доцільним направити 6 млн. крб. на здійснення соціальної допомоги населенню та 12 млн. крб. – на благоустрій, для чого запропонувала ввести особливий майновий податок [20].

До кола діяльності міської думи і управи входили питання розподілу капіталу і майна, розвитку місцевих промислових підприємств та інші. З початком Першої світової війни потужність суднобудівних заводів знизилась, а наприкінці 1917–на початку 1918 рр. вони знаходились на грані катастрофи і були закриті 20 березня 1918 р. Місцевій владі було не під силу відновити їх роботу, та й центральна влада не мала на це коштів. Цією ситуацією вирішило скористатись німецьке командування.

В газеті "Николаевский вестник" від 30 травня 1918 р. була надрукована об'ява німецького губернатора генерал-майора Моргенштерн-Дерінга про перехід миколаївських суднобудівних заводів у тимчасове підпорядкування та охорону військової влади [21]. Взявши під свій контроль ці підприємства, окупанти сподівались незабаром розпочати їх роботу. Спочатку оголосили, що "Наваль" і "Руссуд" переходять у відання нового акціонерного товариства, але 27 червня 1918 р. було заявлено, що заводи відкриває фірма "Фосс и Блюм" [22].

Остаточо питання про їх відкриття було вирішено з підписанням договору у Берліні між українською та німецькою сторонами наприкінці серпня 1918 р. Німецькі замовлення виконувались в першу чергу, а українські чи будь-які інші – лише в тому випадку, коли буде доведено, що угода про них була укладена раніше цього договору. Підписаний документ був дійсний на період перебування німецьких і австрійських військ у Миколаєві. Німецька сторона має право зупинити його дію, попередивши про це за 4 міс. [23].

Після повернення делегації з Берліна відбулась бесіда журналіста газети "Путь социал-демократа" з директором заводу Юреневим з приводу підписаного договору. Зазначалось, що німці фінансуватимуть

заводи, забезпечуватимуть їх сировиною і паливом для виготовлення вагонів для залізничного транспорту, будівництва та ремонту комерційних суден. Головним замовником буде Німеччина, але український уряд і приватні компанії чи особи також можуть дати замовлення [24].

Проте сталося так, що співпраця окупаційних властей та гетьманського уряду з цього приводу швидко закінчилась. Не останню роль зіграла тут відмова українських властей передати фірмі "Фосс и Блюм" замовлення на завершення будівництва суден, які знаходились на цей час на стапелях [25]. Після поразки Німеччини у Першій світовій війні окупанти залишили місто, що автоматично анулювало договір від 19 серпня 1918 р.

Таким чином, в період австро-німецької окупації міська дума провела ряд заходів по налагодженню господарського життя міста, намагалася подолати продовольчу та фінансову кризу, організовувала громадські роботи для боротьби з безробіттям, доклала всіх зусиль для стягнення несплачених податків за минулі роки. Однак намічені заходи в умовах загальної господарської розрухи та присутності австро-німецьких військ не були здійснені. Після відновлення радянської влади у Миколаєві у березні 1919 р. всі справи міського господарства перейшли у відання Ради робітничих депутатів.

Література

1. Гамрецький Ю.М. Ради робітничих депутатів України в 1917 р. (Період двовладдя). – К., 1966; Мазена І.В. Україна в огні та бурі революції. 1917-1921. – Прага, 1947; Верстюк В.Ф. Українська революція: Доба Центральної Ради // Український історичний журнал (УІЖ). – 1995. – № 2; Лозовий В.С. Аграрна політика Директорії УНР // УІЖ. – 1997. – № 2; Орлянський С.Ф. Олександрівське міське громадське управління та єврейська община в 1917-1919 рр. // Наукові праці історичного факультету ЗДУ. – Запоріжжя, 1999. – Вип. VII. – С. 212-214; Гвоздик В.С. Формування державних органів влади та місцевого самоврядування на півдні України (березень– липень 1917 р.) // Ibid. – С. 214-221; Пискуров С.Е. Соціально-економічний кризис г. Николаева в период Октябрьской революции и Брест-Литовских мирных переговоров (ноябрь 1917–март 1918 гг.) // Материалы 2-й Николаевской областной краеведческой конференции "История. Этнография. Культура. Новые исследования." – Т. 2. – 1995. – С. 62-66.
2. Державний архів Миколаївської області, ф. 1817, оп. 2, спр. 158, арк. 115-122.
3. Ibid., арк. 132-135.
4. Ibid., арк. 141-143.
5. Ibid., арк. 144-148.
6. Ibid., спр. 166, арк. 16-17.
7. Ibid., ф. 216, оп. 1, спр. 3812, арк. 39-42.
8. Ibid., оп. 3, спр. 7, арк. 73-75б.
9. Ibid., спр. 4, арк. 5.
10. Ibid., спр. 7, арк. 73-75б.
11. Ibid., ф. 1817, оп. 2, спр. 166, арк. 27-32.
12. Ibid., ф. 216, оп. 1, спр. 4077, арк. 17.
13. Ibid., ф. 1817, оп. 2, спр. 158, арк. 102-104.
14. Ibid., ф. 216, оп. 1, спр. 3798, арк. 79.
15. Ibid., спр. 3812, арк. 51; ф. 222, оп. 3, спр. 7, арк. 15.
16. Ibid., ф. 216, оп. 1, спр. 3812, арк. 51.
17. Ibid., ф. 1817, оп. 2, спр. 180, арк. 1, 17; спр. 175, л. 1-4; спр. 158, арк. 135.
18. Ibid., спр. 168, арк. 5, 7.
19. Ibid., ф. 216, оп. 1, спр. 1878, арк. 46-48.
20. Ibid., спр. 1817, арк. 50-54.
21. Ibid., ф. 1817, оп. 2, спр. 319, арк. 61.
22. Ibid., спр. 284, арк. 37, 44.
23. Ibid., арк. 153-158.
24. Ibid., арк. 57-63.
25. Ibidem.